

Zeitschrift: Die deutschen Mundarten : Monatschrift für Dichtung, Forschung und Kritik
Band: 4 (1857)
Artikel: Güldenstæren un Güldenkü'e : Volksmärchen aus der grafschaft Mark.
Autor: Woeste, Friedrich
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-179171>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 03.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Händel suchen; *fuggern*, Diebsgriffe versuchen, heimlich entwenden; *fuchsen*, *füchseln*, *fixeln*, stehlen; auch: *fuschen*, *fuscheln*, *futteln*, *fauteln*, betrügen, entwenden; *ficken*, *sickfacken* u. a. m. Schm. I, 508 ff. Stalder, I, 402. Schmidt, 62. Hennig, 75. Weinb. 24. Bock, 12. Z. III, 132. 133. 366, 17. 373. — Keller, Thüringer Idiot. 22: *fugeln*, gleiten (auf dem Eise), auf dem Schlitten fahren; *futschen*, ausgleiten; *futschig*, schlüpferig. — Bei all diesen liegt wol die Grundbedeutung in dem lautmalenden (interj.) Ausdrucke für eine schnelle Bewegung. — Vgl. engl. *fickle*, flatterhaft, wankelmüthig; *fidge*, hin und her laufen; *fudge*, betrügen, windbeuteln; *feague*, peitschen; etc.

- 11) *Pad*, Pfad, Weg. — 14) *Bruck*, Braut; s. oben zu I.
 16) *zer Kirchen gän*, zur Kirche gehen (hier: um sich trauen zu lassen).
 19) *quöm*, käme (zu *kummen*), nach goth. *quiman*; ahd. *queman*, wovon noch mhd. das Prät. *quam*, *quæme* und das Adj. *bequæme*, passend, bequem (alemann. *kummlich*). Vgl. nachher: *du küs*, du kommst, *küste*, kommst du, *si kütt*, sie kommt (Z. III, 555, 33).
 22) *Kluck*, f. Glucke, Gluckhenne; Z. II, 561, 1. — 23) *Eierschluck*, Beiname des Kuckucks, der die Eier kleiner Vögel aussäuft. — *schnakisch*, scherzhaft, trollig; Z. II, 541, 150. III, 231, 3. 267, 6. 368, 54. 425, 14. 560, 2.

'Güldenstærøn un 'Güldenkî'ø.

Volksmärchen aus der grafschaft Mark.

Maidach was int land kuömøn: wäld un wiesø stönnøn prächtich im niggøn klèidø fan jungøm louf un gras; dø füægøl süngøn in büskøn un op böimøn; dø munterøn îmekøs sũægøn huànich út dør blaud; dø müggøn slaügen trummèlskop in dør locht und dansedøn üm rûkø un strûkø; dø wittøn uu buntøn molkantöiwørs un dø 'géäløn buetørfüægøl jägedøn sik fan èinør blaumø nà dør annørn. 5.

Op 'nør sleddø in 'mø baükøn louhø dà sât øn krüesøl junger méæ'køs, dà wæron út dør stad kuömøn un wolløn døs Maiøs sunnø un wunnø hir bûten gønaitøn. Med færtelløn un pännørspiæløn, med kü'ørn un kikstørn un kränsøbinnøn 'gonk éän dø Sunnø ächtør dø 10. béärgø, un ær se sik dærfüär hoddøn, was øt al lâtø am dâgø.

„Mi sal doch mäl færlangøn“, sa'g èint fan dø méæ'køs, of usø jungø küenink sik ballø 'nø gømålin saükød, um bå hä dai wuäl dennø häld. Glüklik dat fröiløn, dat hai füär sinø brûd kaisød!“ — „Jå jå“, raipøn allø med éns, „øn finerøn man, øn béätørøn fürstøn assø 15. hai, dà sal noch junk wèr'øn!“ — „Ik wol, dattø mî næmø!“ sa'g øn méæ'køn, dat 'genk allèinich wit gækled, haddø fleßsøn hår un ougøn so blå as 'nø wiæweltø, un bai éär dà 'rin kèik, dai moch seggøn,

sə haddə 'r niən ar'g in. „Ik wol, dattə mî næmə!“ sa'g sə, „ən
 par twillingə wollən fi winnən, dà sol 'ət jüngəskən 'nə 'güldenə 20.
 stərnə oppər buərst un 'ət dèirnkən 'nə 'güldenə kî'e ümmən hals
 hewən.“ Dat kwām dən annərn frau'f'ən sou putsich fūær, dat sə
 hardə un hellə oplachedən, un dəs lachəns wol langə kain ennə
 wər'en. Ant lestə sa'g 'r èinə: „Laiwə Drükkən, sūh! hir hek di
 ən méärgən-blaümken plucht; nū wefli māl sailhən, of du huāpnungə 25.
 héäs. Sə krid 'nə; sə krid 'nə nit; sə krid 'nə; sə krid 'nə nit“
 Un as dat lestə bléa'kən med sə-krid-nə ütəplucht was, dà klappe-
 dən sə allə in də hännə.

Mə siəd insgəlikə: „Huärkər an dər wand, hārd sin 's'gimp un
 s'gand.“ Düse kər was dat nit sou. Et slāgedə sik, dat də jungə 30.
 fūrstə gerāde in der nægedə stond un dēm lestən fūær'gange tau-
 lustərd haddə. Hai sūhd də méa'kəs, sai éän àwər nit.

Sə red sik nà hūs un nēāməd də bəs'géamedə 'Géärdrud tuskən
 sik. Də 's'gönstə blaumənkrounə, dà sə mākəd han, daud sə éär
 med gəwāld oppən kop. Sə sal éäro küeningin sin. 35.

Də küenink dai' gèid àwər sinnigə tərügge un mākəd, dat hä
 oppən annərn wéä'g küeməd. Sou drā at hai dan sinən dainər dri-
 pəd, 's'gikkəd hä 'nə déän méa'kəs nā. Dai menskə sal éäm fər-
 kundskoppən, bā dat fröilən im wittən klèi'e wuənaftich es un bat
 sə fūär fröndskop héäd. Noch déän àwənd wèft də fūrstə bəs'gèid. 40.

Hai mākəd sik nu med dər juffər bəkand un find, sə es nit
 allèinə sər 's'göin, män se héäd ok 'ət bestə gəmaüdə fan dər weld.
 Mer hof hai nit to wiəten.

Gaf dat māl ən opsaihən! Manigə wəran dər, dà dēm 'guədən
 fröilən éär glükkə nit-ən 'güntən; àwər nūmməs was spaier un fig- 45.
 gər op düse hīrād, as dēm fūrstən sin 'eigən moudər. Dat was ən
 aisk, stolt wīf, dat wol sik swart éärgərn, dat éär suən niən fröilən
 üt'küeninklikəm geblatüdə nām.

As də hochtīd fūärbī was, dà frilik lait də allə sik tiəgən éärən
 suən niks mār fān dər sākə ütstāen; àwər də slangə fam wīwə was 50.
 fastə dəs willəns, də jungə frau sol éärən 'gift faülən, so drā at sik
 män middəl un wéä'gə fūntən, üm éär äntəkuəmən; un, lèidər 'Guà-
 dəs! dai fūntən sik bälle.

Et 'gaf krīg. Də moch də küenink sinə laiwə echtəfrau, dai
 nū 'guədər huāpnungə was, fərlātən, un hai wus ok nit, bu langə at 55.
 hä ütə blèif. Àwər hä lait sə tərügge, so glof he tə-wanstən,

unnər dər suàrgə un pléægə fan sin moudər, deär hai sə op də sèilo band.

Də tīd kwām, dat də küəningin krāmən sol. Də kũ'ord də àllə med dər wīsəmu'ər af, bat sə dauən weld. Də küəningin krid twèi 60.
kinnər, gərādə sou as sai təfütərən sa'gd haddə: ən süənkən med 'nər 'gũldenən stərnə un 'ən dōchtərkən med 'nər 'gũldenən kī'ə. Dərwīlə at də moudər nu 'gans swāk dər liəd, wèrd də kinnər op sīd dān. Tərnā seggəd də wīwər fũār də mou'ər, sə hāddə twèi rū'ekəs tər weld bracht. Dat bũid də àllə ok éärəm suənə, dər'n küə- 65.
ningə. As dai dat hārd, š'gũməd hā fan 'gift un lāt sin moudər wī'ər seggən, sə sol dai jungə rū'əns am léəwən lātən, bit hā hēimə kwāmə; sin wīf āwər sollən sə int-depstə luāk smītən, dat män im tournə wər; éärə kost sol wātər un brōud sin.

Də àllə dā' nā dai armən twillingə emə dainər, dā sol sə üm- 70.
brengən. Män frēid as dai menskə ok was, usə Héär'guād wus 'mə ant héärte tə grīpən, üm dat dai wüärmkəs sollən am léəwən blīwən. Dā sũhd mē: „Bat 'Guād wel erhällən, dat kan nit fers'gīnən, noch ferkällən.“ Et was déām kārle nit menskən müəgəlīk, dat hai də kinnər med sinən 'eigenən hānnən doud mākədə. Hai nām 'ne 75.
kistə, la'g sə dā in, sat dā oppət wātər un lait se flaitən.

Sou drīəwən sə də 'gansə nacht dũər un kwəimən wīd wéä'g. As də dach grīəmeldə, dā was mi in déär wendungə ən fiskər med sim š'giəpə omme wātər, dai sũhd də kistə fan fəringəs ánswe mmən. Hai sneld sik, dattə dərbi küənd un find dā klainən. Ik kan nit 80.
seggən, bat éām dat 'nə fraüdə was. „Ink š'gikkəd mi usə Héär'guād!“ raüped hā. Dat was fan oursākən: lange jārə haddə hai məd sinər frau im echtəstannə léəwəd, un niənen éärwən han sə təhoupə wunnən. Nū konnən sə māl kinnər optreckən.

Dai 'guədən fiskərlū' trökkən sinnər dūsə kinnər op med 'nər 85.
laiwedə un med 'nər suàrgə, gəlīk assə wan sə éär 'eigen blaud wéäst wərən. Usə Héär'guād, dā nīks ungəlounəd lāt, haddə hīr dən séəgən färtəns bi dər hand. Də pléəgəellern səgən bāllə, dat də stərnə un də kī'ə med də kinnər wössən, un dat sai män ümmər dər fan afsnī'ən möchtən, üm dat dai 'gũldenə smūk nit tə swār 90.
wour'. Dādũär wöir'ən sə in kuärt rēcht wuālstäendə lū' un höftən sik nit mār tə plāgən, as sə fũār dər tīd möchtən. Sə konnən də kinnər ok wuāt lārən lātən. Dat dān sə dan trūlik, und bat dən klainən män ichtəns bedainəd un nüttə was, dā wərən sə nīks inne

sûmich. Dø kinner àwør næmøn wunnərbårlik ân in allør lærø un 95.
han med niøgen jår fiol mæw wiøtønskop, as annere dai jårø öllør
wæwør.

Ens sittød sè tøhoupø am diskø un éätød wuät, dà siød dø àllø
fiskør: „Frau, bat sin-fi dock fan usøm Héär'guäd gəséægønd, dat
hai us düsø kinner 'øt wåter af š'gikkød héäd!“ As hai sou kü'ørð, 100.
frågød dø suøn — 'Güldenstærn han sè 'nø naümed —: „Tattø, siffi
dan nit ümmør bî u wéäsøn? sid it dan nit usø rēchtø ellørn, gəlîk
as annere kinner éärøn fådør un éärø moudør hewød?“ — „Nèi“,
siød dø fiskør, „sal mi 'Guäd! ik wel nit laigøn un et annørs seggøn
as bu at es. Twårøns, ik hewø ink so laif, it könnøn mi nit lai- 105.
wør sin, wan it minø rēchtøn kinner wæwør.“ — „O“, segged dø
kinner, „wüstø-fi doch, bai dan buàwøn immø lannø usø rēchtø får
un mour sind! Män usø 'guädø pléægællørn wöllø-fi déärümmø noch
lîkø laif hewøn. Nû kön-fi àwør nit dûørn, biffi fêrlöf hed, daffø usø
rēchtø ellørn saükød.“ — 110.

Unnöi lait dø fiskør dø jungøn kinner treckøn. Awør se hærd
nit op med biddøn un béädøln, bit hai 't 'nø tau'giød. Hai siød 'nø
noch düø un dat, bu sè sik bi früemdøn lû'en fêrhålløn solløn, dan
'giød hai 'nø sinøn sœægøn un lät sè raisøn.

Gêtrouost trekkød sè düär manich duàrp un manigø stad, üäwør 115.
manigøn béärg' un manich dâl. Män fan ellørn, dà éärø kinner fêr-
luàrøn hân, hærd sè niks un ümmør niks. Dà siød dø brou'ør tiø-
gøn sin süstør: „Usø Héär'guäd héäd us so wunnərbårlik erhålløn,
dà fi noch 'gans klain wæwør, hai sal us ok wuäl wî'ør bi usø ellørn
brengøn!“ An téær'geld han sè frîlik niønøn mangøl, dâ langød dat 120.
'gold tau, dat ümmørwéä'g med 'nø wässød.

Oppøø lestø kuømød sè in dai stad, bà éär fådør küønink was.
Duønø bim sluätø stond 'nø 'guädø héärbéärgø, dà kærd sè in. Dø
wèird fêrwünnørð sik, dat twèi sou jungø kinner al düär dø weld
raisød, mæw noch, dat sè so fêrstännich sid un fan alløm bäs'gèid 125.
wiøtød. Hai frågød sè ok, bà sè dat 'geld héær kriøgøn, dat sè
füär téærungø nöidich hân. Sè seggød et éäm. Op dat dûørð et
nit langø, dà 'gèid dør øn gæröchtø fan düär dø stad un küønd ok
tau døn årøn dør àlløn küøningin. As dai dat hærd, es øt éär fâr-
tøns unsachtø. 'Gans unliødich š'gikkød sè nà døm wèirdø un lät 130.
'mø seggøn: „I söld dai früemdøn kinner jå nit treckøn lätøn; ik
wel sè èirst saihøn. Un üm dat sè mînøthalwøn niønø köstøn hewød.

so wøl iøkø füär sò dø héärbéärgø betäløn un fan stund an söld sò éätøn un drinkøn fan mînø diskø hewøn.“

Dø kinnør lät sik dat gëfalløn, un glük døn selftigøn äwønd 135.
wèrd 'nø kostbäre gërichtø ütø sluätø bracht. Aer sai äwør noch
am diskø sittød, küänd øn füögølkøn, dat flügød düärt finstør un
pikkød fan èinør s'güetøl; män kuärt dørøp fäld øt hen un es doud.
Då krid dø wèird, dā øuk in dør stuäwø was, argø gødankøn. Hai
wärs'gauød dø kinnør un siød: „Eätød nit fan düøn spîsøn; ik löiwø, 140.
dør es fër'gift innø!“ Hai lät nu dat éätøn in 'n fiskøkolk s'güddøn,
dā gäd dør øk dø fiskø doud fan. As dø kinnør dat saihød, begri-
pød sò wuäl, dat 'nø dø ällø küeningin nā 'mø léäwøn stèid. Sò
treckød üt dør stad.

Dørbütøn im fellø küänd 'nø øn finøn hærøn in dø maütø, dai 145.
häld sin péärd an un frägød: „Kinnør, bänennøn sid it héær un bā
sal dø raisø med ink hen?“ Dā færteld sò éäm, sò wærøn wîd héær
kuømøn, üm éärø rëchtøn ellørn tø finnøn. Dat mākød døn hærøn
nûs'gîrich, un hai lät sik éärø 'gansø be'giøwønhaid fërtelløn. Sou
hærd hā øk fan dør stærnø un fan dør kîø, un dat dø ällø küenin- 150.
gin sò haddø fërgiøwøn wold. Dat fäld éäm fätterstund hëit øp sin
héärtø. Hai twîwöld niks mär, dat düsø kinnør éäm ängäd. Sou
springød hai fam péärrø, niømd sò innøn arm, küssød sò un siød:
„Inkø fädør, déän it saükød, dat sin iøk!“

Sø 'gäd nu tøhoupø nā 'mø sluätø. Dā lät hai färtøns dø ällø 155.
küeningin un dø wîsømu'ør hāløn un füär gërichtø stelløn. Sò
könd nit langø löi'gnøn, dan dā knecht, dai dø kinnør haddø üm-
brengøn sold, dai küømød nû fan sik selwør un tügød üäwør sò.
Dat gërichtø äwør fërdøild dø baidøn 'guädlousøn wîwør taum füør.

Män ær dat noch sò wîd es, lät sik dø küenink døn tourøn 160.
uapøn slaitøn un stîgød selwør 'runnør in dat luäk, dā sinø uns'gül-
ligø frau sou manich jår innø lîøn haddø. As hai bî sò küänd un
sûhd, dat sò mær emø s'giømø as 'mø lebännigøn menskøn glikød, dā
fäld hai füär éär øp dø knai un hülød. Dan bid hai éär af, dat hā
sinør mou'ør loft un éär al dat lèid andān haddø. Hai häld sò an, 165.
sò sol med éäm 'rop int sluät kuømøn un wî'ør sinø laiwø frau un
küeningin sin. Op dat siød sai: „Fër'giøwøn hew-ik, wèit Guäd!
di langø un næmlik alløn, dā mi wèih dān hewød; äwør wir bî di
treckøn, dat mach ik nit. Minør dāgø es wainich mär. Lämmi dat
biøtkøn noch hîr fërslîtøn!“ Dø küenink lät äwør nit nā med bid- 170.

dən. Et testə, as alles nit helpən wel, siəd hä: „Laiwə frau, iək sin et frilik nit wərd, dattu wir bi mi tūhs; män dau et um dinər kinnər willən, dā hēād usə Heär'guād erhällən un hēimə bracht!“ Dan fərteld hai éär, bat sik allə med nə bəgiəwən haddə. Dā sai fan éärən kinnər hērd, siəd sə: „Wan dat es, dan in 'Guādəs 175. nāmən!“

Sə sūhd éäre kinnər un léəwəd nū noch ən jār, dan räupəd 'Guād dər Hər sə af un 'giəd éär sin hiəməl'rikə. Də künink āwər hēād lēidə um sə drēəgən al sin léəwən lank.

Anmerkungen.

Vorstehendes märchen ist nach mündlicher mitteilung des schneiders Sangermann zu Hemer, aber in einer mundart der grafschaft Limburg, erzählt. Man vergl. „die knaben mit den goldenen sternlein“ in Bechstein's deutschem märchenbuche.

Güldenstern und Güldenketten. *kīə*, f., kette; im kr. Hagen: *kīətə*, f., das t in dieser form rechtfertigt sich durch das lat. catēna.

- 1) *int*, d. i. *int* = *in et* (*det*), in das, ins; — *wīəsə* und *wīschə*, f., wiese; mhd. *wēze*, *wēse*; mdk. urk. v. 1396: *wissche*. z. II, 183, 3. — *stōnnən*, standen; — 2) *miggə*, neu. z. III, 432, 257. — *louf*, n., laub; — *fuəgəl*, m., vogel; — *singən*; *sank* (*sunk*), pl. *sūngən*; *sungən*.
- 3) *iməkəs*, pl., dimin. v. *imə*, biene; z. II, 209. — *sūəgən*, sögen, zu *sūgən*. — *huanich*, n., hönig; — 4) *bläud*, f., blüte; mhd. *bluot*. — *müggə*, f., mücke; ags. *myggē*, schw. *mygga*. — *släügən trumməlskop*, schlügen burzelbaum; vergl. *trummələn*, sich wälzen, rollend fallen (vergl. *türmeln*; z. III, 284, 110). synonym ist *stoltərboltern*. — *locht*, f., luft; vgl. *hecht*, heft, *klucht*, kluft, *lachtet*, klafter, *s'gacht*, schaft, *s'gichtən*, schiften, *sticht*, stift u. a.; z. II, 96, 41. — 5) *um rükə un strükə*, um rusch und busch. *rük*, m. (ostfr. *rüsk*), binse, rohr, wird mit engl. *reak* aus altem *riukan* (schwanken) entspringen. — *moləkəntöiwər* (molkenzauberer), m., schmetterling überhaupt; bei Meschede: *moləkəntäiwənər*, eigentlich gebürt der name nur denen, die man häufig in milchkellern findet; vgl. auch das süderl. *smandleckər* = schmetterling. — 6) *būəterfuəgəl*, m., bezeichnet vorab den citronfalter; vgl. engl. *butterfly*. — 7) *sleddə*, f., lichtung im walde; ags. *slād*, *slede*; engl. *glade*. unser *slādə*, *släə*, abschüßiges tälchen, wird dasselbe sein. da in berggegenden diese lichtungen zum holzfahren oder schleifen dienen, so fallen sie meist in die abschüßigen tälchen. vgl. *slündərən*, *slindərən*, to *slither*, schlendern, *glandern*, to *slide*, to *glide*. — *bäukən louh*, buchenloh (*Bocke-loh* bei Hemer), buchenhain. *louh*, n., ist zwar nicht mehr appellativ im sinne von wald, aber in unsern holzmarken so häufig — das kirchspiel Hemer zeigt über ein dutzend —, daß der märkische leser hier sofort einen buchenhain verstehen wird; vgl. unten zu 104 und zeitschr. II, 391, 2. — *sāt*, saß, zu *sittən*. — *krüəsəl*, m., bunte gruppe; zu *krūs*, kraus. vgl. *krüəsəl böimə*, baumgruppe. — 8) *mēē'kəs*, pl., mädchen.

- 9) *hir bûtan*, hier draußen; z. III, 267, 3, 2. — *ganaitan*, genießen; alts. *nia-tan*. — *fartellan*, erzählen; z. III, 277.
- 10) *kuarn*, schwatzen, zu alts. *kwethan*; vgl. *kandern*, *kauderwelsch*. z. II, 33, III, 121, 350 und unten z. 59. — *kikstarn*, kichern, setzt *kickən* voraus, welches in der bedeutung: „laute hervorstoßen“ noch gebräuchlich ist; daneben kommt: *sik kikkən* = sich mucken, einen laut von sich geben, vor, der grundbegriff wird „stoßen“ sein, vgl. *to kick*. zu der form halte man: *hukstarn* (von *hukən*, hocken) = sich hockend fortbewegen; *däkstarn* (von *dackən*, laufen), laufen mit starkem schalle der tritte; *ränkstarn*, lärm, geräusch machen; *rämstarn*, räuspern; *tüükstarn*, von den tönen der gejagten amseln u. a. m. z. III, 133. — *ächter*, hinter; z. III, 427, 45.
- 11) *ær*, ehe; alts. *êr*. — *sik fûär wuät haüən* (sich vor etwas hüten) = etwas erwarten, selbst in gutem sinne; *haüən*; *hoddə*; *hod*. — *lätə*, spät; z. III, 266, 5.
- 12) *mi sal fərlangən*, mich soll wundern. — 13) *küənink*, könig; ahd. *chuninc* (zu *chunni*, n., geschlecht), der erste des geschlechtes. — *bällə*, bald; awestf. *baldo*. — *saükən*, suchen; *sochte*; *socht*. — *bä*, wo; z. III, 559.
- 14) *dennə*, auch *diənə*, von dannen, her, weg; alts. *thanna* für *thanan*. — *hald*, holt, zu *hālən*. — *fröilən*, n., ledige dame von adel. — *kaisən fûär*, kiesen zu; awestf. *kiasan*. — 15) *med əns*, mit einmal, sogleich; z. III, 26, 282, 87. — *fin*, schön. — *assa*, als.
- 16) *wol*, wollte; über dieses und die folgenden gekürzten präterita s. z. III, 288, 8. — *junk wərən*, geboren werden. — *dattə*, daß er.
- 17) *alleinich*, allein; z. III, 279, 20. — *wit gəkləd*, weiß gekleidet. — *flessən*, flächsen, flachsfarben, blond. *flašmaier* wird im scherz ein kind mit solchen haaren genant; z. II, 279, 63. III, 174, 221.
- 18) *wiəwelətə*, f., nur in dieser vergleichung, ein himmelblauer schmetterling, der blaüling (*blælink*, *lycaena*). *wiəbəl*, *wiəwəl*, *wimməl* bezeichnen im süderlande bald käfer, bald schmetterling. bei Warburg ist *wimmel* = schmetterling; bei Iserl. *pānwiəməl*, bei Bochum *pēärrewiəbəl* = rosskäfer (z. IV, 258); vgl. alts. *wifil*; ags. *vifel*, *vibil*; ahd. *wibil*. — *kèik*, guckte, zu *kikən*. z. III, 432, 292. — *moch* (*mochtə*) vertritt *moštə*, *müste*. z. III, 260, 17. ebenso z. 54, 90, 92.
- 19) *haddə dər niən ar'g in* = sie hatte arglos gesprochen, und: in ihren augen sprach sich unschuld aus. — 20) *winnən*, gewinnen; kinder als erwerb der ehe; z. III, 432, 290 und unten, z. 85. — *jüingəskən*, n., jüngelchen.
- 20) *stərnə*, f., stern. — *buərst*, f., brust; z. III, 279, 29.
- 21) *dèirnkən*, kleine dirne; z. II, 41, 40. — 22) *kwām*, kam; z. IV, 263, 19. — *frauluə*, frauenzimmer; z. III, 267, 9. — *putsich*, possierlich, lächerlich; z. III, 267, 7. — 23) *hardə*, hart, sehr, laut.
- 24) *ant lestə*, an das letzte, zuletzt. — *ər* = *éär*, ihrer, deren; z. III, 476 ff. — *Drückən* für *Drüdkən*, Gertrudchen; z. IV, 47, 5. — *heh* = *hewə ih*, habe ich. — 25) *mēərgən-blaümken*, marienblümchen, bellis, Nemnich, I, 589, dargegen z. IV, 177. in ähnlicher weise erforschen unsere mädchen die ankunft einer geliebten person: *hə küənd*; *hə küənd nit*; *kü küənd*; u. s. w. um über den liebhaber zu bestimmen, werden beim auspflücken der strahlblättchen

auch die formeln: „*ëädelman, beädelman, köstər, pastör*“ oder hchd.: „ich liebe dich, von herzen, mit schmerzen, klein wenig, gar nicht“ angewendet. vgl. Firm. Völkerst. II, 782, ferner das bei Walter v. d. Vogelweide erwähnte *meßen* eines strohhalms mit: *si tuot, si entuot, si tuot etc.* — 27) *plucht*, gepflückt. — *wessi*, wollen wir.

- 26) *hrid*, kriegt, bekommt; z. III, 267, 14. — 27) *blæ'kən*, n., blättchen, zu *blad*, pl. *blä'ər* und *blæ'ər*. — *klappen*, klatschen; z. III, 366, 27.
- 29) *mə*, man, für *men*. *mə siəd insgəlikə* ist die formel, mit der unsere landleute sprichwörter anführen. *insgəlikə*, insgemein, steht wol für *intgəlikə* = auf gleiche verhältnisse anwendbar, unter gleichen umständen. wäre der ausdruck nur anführungsformel, so ließe sich entstellung aus alts. *is gelîka* vermuten. — *huàrkər*, horcher. — 30) *kər*, f., mal; vgl. ital. *volta*; z. II, 79, 10. — *sik slägən*, sich eraügnen; vgl. holl. *slagen*.
- 31) *nægedə*, f. (*nächtə*), nähe, ahd. *nāhida*; z. IV, 127, 10. — *taulustərən*, zu horchen; z. III, 432, 287. — 33) *red sik nà*, eilen nach, zu *rai'ən* (= *rai-dən*, mnd. *reyden*), bereiten; prät. *reddə*, ptc. *red*.
- 34) *daud* (sie) tun (setzen). so vertritt *dauən* häufiger als im hchd. andere zeitwörter. — 36) *də – dai*: der artikel wird oft durch das demonstrativ wiederholt. — *sinnigə*, eigentlich: mit sinn, besonnenheit, vorsicht; dann per conseq. sachte, leise. — *tərüggə*, zurück.
- 37) *drä'*, schnell; ahd. *drāto*, mnd. *drāde*; ebenso z. 51. — *at*, als.
- 39) *fərkundskoppən*, auskundschaften. — *bà*, wo. — *wuənaftich*, wohnhaft. der ausfall des *h* schon im mnd. *wonaflich*, daneben (urk. v. 1390) *wonhachtig*. — 40) *fröndskop*, f., freundschaft, bezeichnet oft „verwandtschaft“ wie schon im mhd. und noch dän. *frændskab*.
- 42) *gəmaüdə*, n., gemüt, alts. *gimudi*. man hört häufiger *gəmaütə*, eben so *gəblaütə*; überhaupt geneigen unsere mundarten dahin, die endung *də* nach einer schweren sylbe *tə* auszusprechen; vgl. unten zu 45, 52, 80.
- 43) *hof* (*hoftə*), zu *haüwən*, nöthig haben, brauchen; holl. *behoeven*; unten, z. 91. — 45) *nit-ən*, nicht. diese doppelte verneinung wird immer seltener. — *'güntən*, gönnten; *'guntə*; *gund*. — *nümməs*, niemand; *ümməs*, jemand. das *es* scheint aus *ands* abgeschwächt, vgl. *vnbekhumert van imands* (märk. urk. v. 1550); aber auch aus *iomand* konnte *ümməs* entstehen, vgl. unser *barwəs*, welches schon mnd. *barved* lautete. — *spai'*, von menschen, pferden, namentlich aber von katzen gebraucht, bedeutet feindselig scheu, dann häßig. das wort stammt vermutlich aus dem prät. von *spîwan*, welches jetzt bei uns noch zuweilen *spē'g* lautet. nicht verschieden wird von unserm *spai'* das mnd. *spei*, *spê*, *spee* sein, wenn auch statt des allgem. begriffes: feindselig, krankend, beleidigend, der speciellere: spöttisch, höhrend, vorwiegt. man vgl. Schüren's Teuton., R. V., Theophil (Hofm.), Spil f. d. Upst. (Ettmüller). Ettmüller vergleicht mhd. *spæhe* (zu v. 1824).
- 47) *aisk*, hier häßlich im sittlichen sinne: böse; z. II, 135: *aisich*, *aislik*, schaurig; *et aisət mi*, mir grauet. — 49) *sik niks ütstān* (ausstehen) *latən* = sich nichts merken lassen. *üstān*, sichtbar werden; *sik* ist dativ der theiligung. — *tiägən*, gegen; z. III, 266, 3.

- 51) *fastə*, fest; z. III, 42, 42. — *gift*, m., zorn; z. III, 188, 33. — *faülen*, fühlen.
- 52) *füntən*, fanden; vgl. oben 42. 45. — 54) *echtefrau*, ehfrau: ebenso z. 83: im *echtestanne*, im ehestande.
- 56) *glof* (*gloftə*), *lof* (*loftə*), glaubte. — *tə wanstən*, wenigstens; von alten leuten häufig gebraucht, sonst selten. es dürfte von *wan* (deficiens) abstammen. z. III, 187, 31.
- 59) *kram*, m., wochenbett, wochen; *kramən*, wochenbett halten. man (westf. anz. 1804) hat darin versetztes karmen (lamentari) finden wollen; es ist aber wol hchd. *krām*, *krāmen*, zusammengezogen aus *krādem* (lärm, geschäftige unruhe), *krādemən*, wie ja der *krām̃herr* (*krām̃hær* = kindesvater) euphem. sagt: *fi sid in dər unrauə*. für unser nd. ist ein altes *krādam* zu vermuten. — 60) *wisəmuər*, weise mutter, hebamme; vgl. sage-femme.
- 61) *təfüəren*, zuvor. — 63) *dərwilə at*, derweile (während) daß. — *dər*, da. — *liəd*, liegt. — *wərd*, werden.
- 64) *op sid dān*, auf seite getan (gebracht); vgl. oben 34. — *tərnā* für *dərnā*, darnach, nachher. — *seggənfüər*, sagen zu. — *rūəkəs*, hündchen; z. III, 263, 87.
- 65) *būd* (alts. *biudit*), (ent)bietet = meldet, zu *baīən* (alts. *biadan*); *boud*, pl. *būən*; *buāən*. — 66) *s'gūməd*, schäumt; vgl. *s'gūm*, schaum.
- 68) *daipə*, tief; *deppər*; *depst*. — *luək*, n., loch. — *mān*, nur; z. III, 261, 40.
- 70) *dæ'*, that. — *emə* (= *énemə*), einem; vgl. z. IV, 253, 97.
- 71) *frèid*, 1) was sinnlichen oder geistigen einwirkungen viel widerstand leistet; z. b. *frèid fleis*, zähes fleisch; *hā hāld sik frèid*, sein körper trotz allem; *hā es frèid oppəm tānə*, er hat haar auf den zähnen. 2) was rauh oder stark auf anderes einwirkt: *frèiə locht*, rauhe luft. *en frèid wtf* kann sein: a) deren körper viel erträgt; b) die hart und gefühllos ist, und c) per conseq. die ihrer umgebung das leben sauer macht. vgl. alts. *wrēth*, dirus, atrox. altes *wl* und *wr* pflegt in unserer mundart *fl* und *fr* zu werden. — *wus*, wuste.
- 73) *fərs'gīnən*, durch sonnenschein zerstört werden. — 74) *fərkällən*, durch kälte zerstört werden. — 76) *flaitən*, fließen.
- 78) *grīəmələn* oder *grīmən*, dämmern; meist vom morgen, doch auch vom abend: *grīəmelstunnə*. vgl. *grīma* und Grimm, myth. 217. — *wendungə*, f., richtung, gegend; vgl. ital. *alla volta di*. — 79) *s'giəp*, n., schiff, heißt auch der flußkahn. — *fan fəringəs* (auch *fəringə*), von fern, von weitem; vgl. *fan ālingəs*, von alter (früher) zeit her, wofür eine urk. v. 1482: *van ayldinges* bietet. — 80) *sik snellən*, sich beeilen; *snalte*; *snald*. es setzt awestf. *snellian*; *snalda*; *snald* voraus; vgl. *tellən*; *taltə*; *tald* = alts. *tellian*; *tald*; eben so *s'gellən* (schälen); *s'galtə*; *s'gald*. über das abweichende *tə* vgl. oben 42.
- 81) *ink*, euch (jetzt plur.), oberd. *enk*; z. II, 244. — 82) *dat was fan oursākən* = (die freude) war begründet. — 84) *təhoupə*, zusammen, beisammen; z. III, 265, 2 und unten, z. 98. — *optreckən* (aufziehen), erziehen. *treckən* (*trok*; *trockən*; z. III, 268, 28) ist bräuchlicher als *taihən*.
- 85) *sinnər* (für *sindər*), seitdem, seit, aus alts. *sīthōr* (zu *sith*); daneben auch *siddər*, *siədər*, *sir*, *sid*; z. II, 180. — 86) *laiwədə*, f., liebe; awestf. *liabitha*.
- 87) *ungəlounəd*, unbelohnt.

- 88) *fartəns*, sofort; z. III, 551, 27. — *pléægællərən*, pflegeeltern. — *sægan*, sahen, zu *saihan*; *sāg*: *saihan*.
- 89) *wāssən*, wuchsen, zu *wāssən*; *wās*: *wāssən*. — 90) *mōchtən*, mussten. — *üm dat*, damit; holl. *omdat*. — *swar*, schwer; alts. *swāri*.
- 91) *wour* (für *wourde*), pl. *wōirən* = ward: wurden. aus dem alten pl. *wurthun* entsprang *wordē*, dessen *o* schon mnd. zu *ō* und *oi* *gedehat* ward; vgl. *dourd* = alts. *durth*, *trespe*, *fowd*, *fort*. — *in kuārt*, in kurzerzeit. — *wuolstaand*, wohlstehend, wohlhabend; vgl. *wohlstand*. — *hoftən*, brauchten.
- 92) *fūr dər tid* (vor der zeit), früher. — 93) *dən* (für *dədən*), taten. — *trulik*, treulich. — 94) *mān ichtəns*, nur irgend; vgl. *icht* (in *wiht*): z. III, 277, 2. — *bədainəd* (bedient), dienlich, passend. — *nūtta*, nütze. — *dā* — *innə*, darin. — *niks*, verstärkte verneinung wie *nihil* für *nōn*.
- 95) *sūmich*, säumig, läßig. — *annēūmən* (annehmen), oft für *lernen*, begreifen: *də jungə niəmd 'guəd ān*: vgl. *accipere* und franz. *apprendre*.
- 96) *han* (für *haddən*), hatten. — *wiētənskep* (wissenschaft), kenntnisse. — *jārə un jārə*, viele jahre. — *öllər* und *ellər*, älter.
- 99) *sin-ſi*, sind wir. — 100) *'at wātər af*, stromabwärts.
- 101) *naūmən*, nennen = awestf. *nuamian*, aus *nuamo* (nōmen), welches aus dem pte. *numan* (zu *niman*) j. *nuāman* entspringen konnte: mit der ursprünglichen kürze des vocals hat es seine richtigkeit, da aber das mnd. *nōmen* eine zusammengedrängte brechung enthält, so wird man es füglich *nōmen* schreiben; vgl. gesch. d. d. spr. 848 und Höfer B. W. 201. — *tattə* und *tātə*, vater; auch ital. *tata* (C. Cantù). unser wort mag das goth. *atta* sein; vgl. z. III, 320, 334. — *siffi*, sind wir. — 101) *u*, euch.
- 103) *nēi*, nein; vgl. *mə* für *men* (man). — 104) *sal mi 'Guəd se. helpən. bawārən!* — *laigən*, lügen; *loug*, pl. *luagən*; *luāgən*; vgl. altwestf. *liagan* mit der grundbedeutung verbergen; daher *lonh* der verborgene und darum verbergende ort = wald; *lōignən*, die wahrheit verbergen, läugnen.
- 105) *as bu*, als wie. — *twārəns*, zwar. wol nicht, wie *ichtəns* und and., mit der adverbialendung *əns* gebildet, sondern aus alts. *te wārun* sc. *wordun* mit zugetretenem *s*. — *ink*, euch: s. oben, z. 81.
- 107) *buāwən imme lannə*, oben im lande, im oberlande. — 108) *dēārummə noch*, darum noch = darum doch. — 109) *liké*, gleich, ebenso; z. II, 541, 134. — *dūərn*, dauern, sich gedulden. — *biffi*, bis wir. — *fərlōf*, m., erlaubnis; dän. *forlov*; alts. *orlof*. der ursprünglich lange vocal (vgl. ags. *leáf*) litt wie in andern fällen durch die folgende aspirata.
- 111) *unnōi*, ungern, alts. *unothi*. man sagt *nōi*, *nōid*; comp. *nōvər*, mhd. *nōde* (R. V.) mit apocope des *u*. — 112) *bēūdələn*, betteln. *biddən un bēūdələn* alliteriert oft wie „bitten und beten“. — *taūgiəwən*, zugeben.
- 117) *seggən tiəgən* (gegen), sagen zu. — 119) *bi*, mit acc., zu.
- 120) *taūgiəwən*, zugeben. — 121) *ūmmərweāg*, immerweg, immerfort.
- 122) *oppət lestə*, auf das letzte, zuletzt. — 123) *duənə bi*, dicht bei. *duənə* ist *strictus*, *stretto*, *étroit*. altwestf. lautete es wol *thunno* und lag diesem worte: wie dem verwandten *thunni* (dünne), ein verbum *thinan* (*thinnan*) = spannen (dehnen), zusammendrücken und per conseq. auch ersticken, er-

trinken, zu grunde. vielleicht ist unser *duənə* (für *dunnə*) das engl. *dun* bei Shaksp. Rom. I, 4: *dun* (trunken) 's the mouse, the constable's own word. If thou art *dun* (der ertrunkene, sc. gaul des volksgebrauchs), we'll draw thee from the mire. *drunkən as 'ne mūs* ist westfäl. redensart, vgl. auch Soest. Dan. 200. und es kann für *drunken* sehr wol das in diesem sinne eben so bräuchliche *duəne* früherhin angewendet sein. vgl. z. III, 283, 107. — *sluāt*, schloss. — *inkærən*, einkehren.

- 124) *wèird*, wirt. *èi* vor *r*, *h* entspricht der goth. brechung *ai*.
- 127) *füär teərunɡə*, für (zur) zehrung. — *nöidich*, nötig. — *op dat*, darauf.
- 128) *dər* — *fan*, davon. — *gəröchtə* für *gəröftə*, gerücht; zu *raupən*, awestf. *hruapan*; z. III, 41, 15. ähnlich gehört *brūd-löchtə* (*brüdlocht*), brautlauf, zu *loupən*. — 130) *unsachtə* (unsanft), unbequem; awestf. *unsäfto*. — *unliədich*, unledig, d. h. leiblich oder geistig in unruhe.
- 132) *èirst*, erst; alts. *êrist*, zu *êr*. — *üm dat* (um daß), damit. — *köstən*, kosten, fordert nicht kost (eßen), sondern *köstə* zum singular. — 133) *iəkə* für *ichə*, nachdrückliches ich.
- 137) *finstər*, n., fenster. — *flügəd*, fliegt, zu *flaigən*, awestf. *fliagan*.
- 138) *š'güətəl* für *š'güttəl*, schüßel; mud. *schottel*, lat. *scutella*.
- 139) *stuəwe*, f., stube (ml. *stupa*; it. *stufa*; fr. *étuve*); vgl. *stūwən* und *stuəwən*, dämpfen, schmoren, ferner mit abgef. s unser *tuəwən*, stark rauchen (von öfen); z. III, 284, 121. was eigentlich eine stube ist, kann der fremde in Westfalen häufig — nicht sehen, denn das leiden die augen nicht.
- 140) *wárs'gauən*, das wahre zeigen (to show), warnen; holl. *waarschuwen*. — *ëätəd*, eßet. — *löiwən*, glauben; *loftə*; *loft*; alts. *gilobian*.
- 141) *dər* — *innə*, darin. — *fər'gift*, n., gift, zu *fər'giəwən* (vergeben), durch eine gabe umbringen, vergiften. — *kolk*, m., (wasser) loch. bei mangelnder lautverschiebung dürfte es mit *küələn* (höhlen, wühlen), *kûlə* (grube) und *κοῖλος* zusammenhangen. — *š'güddən*, schütten; *š'guddə*; *š'gud*.
- 145) *dərbütən*, da draußen. — *maütə* f., zusammenkunft, begegnung; vgl. goth. *mōta*, ags. *mōte*, mwestf. *in de mōte* (Lud. v. Suchen), engl. *mote*, *folk-mote*. für das awestf. ist *muati* anzusetzen. z. III, 278, 10.
- 146) *bänennən* = *wā an endən*, wo in der gegend, wo, woher; z. II, 139. dafür auch: *bā fan ennen* = woher. auf dem Hunsrück: *ende* = ort.
- 149) *nūs'girich*, *nūs'girich*, beßer *nīs'girich*, neugierig, zu *scire*, *cura*; vgl. *curiosus*. — *bə'giəwənhaid*, begebenheit, für schicksale, abenteuer.
- 151) *fättərstund* = *färd tər stund*, sofort zur stelle. — *hèit*, heiß.
- 152) *twiəwəl*, zweifeln, zu *twiəwəl* für *twīfal*. auch in *ëiwəld* (einfalt, einfach) und *barwəs* (barfuß) hat f diese abschwächung erlitten. — *ëäm ān'gəd*, ihn angehn. — 153) *küssən*, ags. *cyssan*, gehört zu den wörtern, deren anlautendes k keine verschiebung erlitten hat, so dass es sich unentlehnt an *χύειν* schließt. — 154) *iək sin*, ich bin; z. III, 41, 20.
- 156) *hālən*, holen; *hāldə*, aber auch *hel*, *hol* (von *hāllən* entlehnt); *hāld*; (alts. *halōn*; *gihaloda*; *gihalod* und franz. *haler*).
- 158) *fan sik selwər*, von selbst, aus eigener bewegung. — *tūgən*, zeugen.

- 159) *fərordēilən*, verurteilen. — 161) *uāpən slaitən*, aufschließen. wo hochd. auf den begriff „offen“ einschließt, verlangt das nd. adjectivische anlehnung ans object. die augen aufstun, hieß alts.: *o g u n o p a n a g i d u a n* und heißt noch: *də ougən uāpən dauən*. — 162) *līən*, gelitten. solche ptc. behalten auch da reines *i*, wo man diesen laut sonst mit *ēj* vertauscht. die länge des vocals ist ein ersatz für die vorhanden gewesene geminate (*dd*). eben so wird man nur *kīəl* (nicht *kējəl*) sprechen, weil die form aus *kiddəl* (kittel) für *kirdel* entstanden ist. 163) *s'giəm*, m., oder *s'gem*, m., schatten, schemen, alts. *s c i m o*. — *lebännich*, *labännich*, lebend. mit anomaler tonstelle, wie beim hochd. lebändig. im Bergischen hört man öfter *lebändich*, *léwändich*.
- 164) *hulən* (heulen) statt des jetzt in unserem nd. abhandenen weinen. — *afbid-dən*, abbitten. — 165) *éær*, betontes ihr. — *andān*, angetan.
- 166) *wīær*, wieder. — 167) *wèit 'Guəd*, weiß Gott.
- 168) *næmlik*, ebenso, desgleichen. wol hervorgegangen aus dem gebrauche von *də næmlike* für derselbe. — *wèih*, weh. — *wir*, wieder; vgl. *six* für *sid-dər*, *siədər*. — 169) *wainich*, *wennich*, *wiənich*, wenig, soll wie *wēn a c* (miser) zu *weinôn* (flere) gehören. passender mag es aus dem prät. *kwèin* unseres st. vbs. *kwīnən* (klein, kümmerlich, elend sein) geleitet werden. da die nebenform *kwīmən* lautet, so erscheint *kūm* (kaum) als nah verwandt mit *wainich*. — *lāmmi* für *lāt mi*, laß mich.
- 170) *fərslītən*, verschleißen, verbrauchen; dulden, ertragen; alts. *forslīt a n*.
- 172) *tūh's*, ziehst, zu *taihən*; *tou'g*; *tuāgən*. — *dau*, thu, zu *dauən*.
- 177) *afraupən*, abrufen, euphem. sterben lassen. — 178) *'giəd*, gibt. — 179) *lèids dréægən*, leide getragen.

Iserlohn.

F. Woeste.

Ostfriesische Mundart.

Der Ring.

·t is doch ·n êgen ding,
 Sô ·n blanken, gollen ring,
 Ik kîk· hûm an un krîg ·t mîn.dâg· ni' sat.
 Ik drei· hûm hen un wèr *),
 Un sücht· un šimêlêr·, 5.
 Un legg· ·k hûm hen, den sünd mîn ôgen nat.

*) *wèr* = *wær*. Hiernach ist die Bezeichnung der Aussprache in dem Aufsatz Z. IV, 121 zu berichtigen, wo durch Versehen des Einsenders Acut und Gravis regelmässig verwechselt sind, so dass *é* (sollte *è* sein) = *æ* auszusprechen ist (Z. IV, 126, 2) und *è* für *é* steht. Die gleichfalls unrichtig dort bezeichneten *à* und *ò* sind für kurze *a* und *o* zu nehmen.